

## **ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ЗМАГАЛЬНОСТІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ**

Національний авіаційний університет  
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Київ, Україна  
E-mail: arybikova@ukr.net

**Мета:** дослідження окремих проблем, які мають місце при забезпеченні принципу змагальності в кримінальному процесі України, та визначення шляхів їх розв'язання. **Методи дослідження:** у роботі використано діалектичний метод пізнання, загальнонаукові та спеціальні методи. **Результати:** розроблено пропозиції щодо тлумачення ознак засади змагальності, виходячи з дихотомії в діяльності прокурора. **Обговорення:** пошук шляхів удосконалення кримінального процесуального законодавства в частині забезпечення засади змагальності.

**Ключові слова:** засада; змагальність; сторона обвинувачення; сторона захисту; суд; правосуддя; досудове розслідування; судовий розгляд.

**Постановка проблеми та її актуальність.** Засада змагальності і рівноправності сторін у збиранні та поданні до суду доказів досі включає елементи декларації, оскільки незважаючи на закладені в концепцію КПК України переваги захисту, фактично сторона обвинувачення наділена більшими можливостями для формування доказової бази. Відповідно потребує наукового осмислення усунення диспропорції у забезпеченні сторонами доказової діяльності.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Дану проблематику досліджували такі вчені як Ю.П. Аленін, В.К. Волошина, С.О. Гриненко, Ю.М. Грошевий, Н.О. Громов, О.В. Капліна, О.Я. Переверза, Л.М. Лобойко, В.Т. Маляренко, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, Д.П. Письменний, Н.П. Сиза, В.Т. Томін, В.П. Шибіко, М.Є. Шумило та інші.

Водночас мають місце проблеми, які потребують подальшого наукового осмислення. До таких проблем можна віднести поширення засади змагальності на стадію досудового розслідування, гарантування реальної можливості сторони захисту у доказовій діяльності, визначення меж ініціативної діяльності суду.

**Метою** статті є дослідження окремих проблем, які мають місце при забезпеченні принципу змагальності в кримінальному процесі України та визначення шляхів їх розв'язання.

**Виклад основного матеріалу.** У ст. 129 Конституції України визначено, що однією з основних засад судочинства є змагальність сторін, яка полягає у свободі надання ними доказів і доведенні їх переконливості. Так, ст. 22 Кримінального процесуального кодексу проголошує, що кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими цим Кодексом.

Досвід соціального управління вказує на змагальні відносини, які застосовуються для соціальної регуляції та соціального контролю, для враховування їх потенціалу, зокрема в судочинстві [14].

За своєю суттю вказана засада є проявом такого феномену як конкуренція, що виступає необхідною умовою еволюції будь-якої системи.

Переваги засади змагальності влучно відмічає М.А. Маркуш, яка вважає, що змагальність у

процесуальному праві забезпечує реальну можливість протилежним сторонам довести свою позицію, примушує їх зосередитися на вирішенні проблем предмета спору, створює умови для максимально можливої об'єктивності розгляду і винесення справедливого рішення, зокрема кримінальному, і, що є надзвичайно важливим в умовах побудови правової держави, захищає як суб'єктів правовідносин, так і суспільство та державу від зловживань правами і владними повноваженнями [9, с. 65].

Л.М. Лобойко відмічає, що сучасна практика показує, що кращої форми процесу, ніж змагальна, людство не винайшло, відповідно теоретичні розробки доцільно спрямовувати на визначення оптимальних шляхів упровадження змагальності у вітчизняний процес [8, с. 44].

Термін «змагальність» у тлумачному словнику визначається як такий судовий процес, у якому обидві сторони мають рівні активні права при виключних повноваженнях суду [16, с. 29].

Вчені відмічають, що судова практика доволі часто стикається зі скаргами учасників кримінального процесу на порушення суддями засади змагальності. В науці висловлюється точка зору, згідно якої судді не є суб'єктами доказування, тому їх участь у кримінальному процесі є лише пасивною та має зводитись до створення необхідних умов для реалізації сторонами кримінального провадження своїх прав. Як наслідок активність суду має бути зведена до мінімуму. В свою чергу підтримуємо вчених, які вважають, що суд при вирішенні справи не має залишатися пасивним спостерігачем за правовим поєдинком сторін, слідкуючи лише за дотриманням його процедури. Він повинен мати можливість за допомогою сторін, але незалежно від них, дослідити подані ними докази всіма процесуальними засобами [13, с. 242–243].

До аргументів на користь цієї позиції віднесемо такі: 1) суд належить до суб'єктів доказування, оскільки наділений правосуб'єктністю при проведенні доказової діяльності [19, с. 37]; 2) метою правосуддя є постановлення справедливого, неупередженого, законного рішення на засадах верховенства права, а не визначення яка сторона отримала перемогу в правовому спорі.

Водночас потрібно зважати на небезпеку перетворення суду у третю сторону провадження,

тому важливо обмежити межі активної судової діяльності, в основному, перевіркою належності, допустимості й достовірності доказів, наданих сторонами кримінального судочинства.

На нашу думку, існує небезпека звуженого розуміння принципу змагальності, коли протиставляються процесуальні інтереси сторони обвинувачення та сторони захисту. Відповідно сторону обвинувачення наділяють виключно процесуальним інтересом, спрямованим на задоволення виключно обвинувальної функції, а тому вважають неефективними заходи, спрямовані на забезпечення стороною обвинувачення на стадії досудового розслідування клопотань сторони захисту щодо збирання досудових доказів.

Законодавець, закріплюючи за стороною захисту як одну з переваг захисту можливість збирання доказів поза діяльністю сторони обвинувачення без обмежень у вигляді процесуальної форми, відмовився таким чином від додаткових умов допустимості доказів, що надаються до суду стороною захисту. Вказані положення деякими науковцями розглядаються як недолік сторони захисту при збиранні доказів та нерівновага при забезпеченні принципу змагальності. Вони зазначають, що щоб зібрана стороною захисту інформація набула статусу доказів відповідно до вимог, вона повинна заявити клопотання про проведення слідчих розшукових дій [6, с. 92].

Погоджуємось із Є.В. Григорчуком у тому, що ефективність змагального процесу залежить від чіткого виокремлення функцій кримінального процесу та сторін, що беруть у ньому участь, а також від визначення предмета кожної функції та змісту діяльності сторін [3, с. 171].

Д.Є. Крикливець виділяє такі процесуально-закріплені складові: 1) наявність сторони обвинувачення та сторони захисту; 2) наявність закріплених процесуальних засобів діяльності сторони обвинувачення та сторони захисту; 3) наявність та чітке відокремлення функцій державного обвинувачення, захисту та судового розгляду та наявність суду [5, с. 351–352].

В.В. Сердюк до характерних ознак змагальності судового процесу відносить: а) наявність сторін із протилежними матеріально-правовими

інтересами; б) наділення їх рівними процесуальними правами; в) наявність незалежного від сторін юрисдикційного органу, завданням якого є вирішення правового спору по суті [12, с. 91].

Що стосується першої характеристики, то вважаємо за необхідне звернути увагу на дихотомічний характер діяльності сторони обвинувачення (проявляється в інституті відмови від підтримання публічного обвинувачення, закритті кримінального провадження за наявності передбачених законом підстав на стадії досудового розслідування тощо), яка збирає докази не лише обвинувачення, а й захисту.

І.О. Шиба відмічає, що пояснення, які отримує сторона захисту на стадії досудового розслідування, відповідно до ч. 8 ст. 95 КПК України не є джерелом доказів [17, с. 3–4]. Так, погоджуємось, що на цій стадії докази в розумінні ст. 84 КПК України відсутні. Водночас, якщо використати концепцію «досудові докази», які потрібні для прийняття процесуальних рішень на цій стадії, то такі пояснення можуть бути джерелом інформації для них після того, як вони будуть надані в процесі слідчої (розшукової) дії за клопотанням сторони захисту. Отже, інформація, яку самостійно збирає сторона захисту на стадії досудового розслідування, має лише потенціал стати доказом на стадії судового розгляду, оскільки сторона захисту не приймає самостійних процесуальних рішень, а уся її діяльність охоплюється діями в межах обраної стратегії та тактики захисту, тож і відповідно не потребує оперування поняттям «докази» на цій стадії.

Слід відмітити існуючий дисбаланс у можливостях використати державний примус при збиранні доказів сторонами на стадії досудового розслідування. Адвокатура як інститут громадянського суспільства позбавлена можливості використовувати державний примус. Отже, виходом із цієї ситуації є звернення сторони захисту до сторони обвинувачення з клопотанням про збирання доказів із застосуванням заходів державного примусу. Якщо розглядати інтерес сторони обвинувачення в широкому розумінні – прийняття справедливих, законних процесуальних рішень з тим, щоб притягти до відповідальності лише особу, яка вчинила кримінальне пра-

впорушення і саме за те, що вона вчинила, то проведення процесуальних дій за клопотанням сторони захисту охоплюється її процесуальним інтересом не допустити притягнути до відповідальності невинуватого, тож інтереси сторін тут збігаються. Потужним допоміжним інтересом для збору інформації стороною захисту має стати інститут приватних детективів, який поступово розвивається в Україні.

На одну з проблем у формуванні доказової інформації стороною захисту вказує І.О. Шиба, який зазначає, що захисник має право отримати на свій запит лише копії документів, що виключає можливість отримання ним висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок, оскільки об'єктами дослідження тих же експертів, ревізій можуть бути лише оригінали [17, с. 5]. У даному випадку можна передбачити можливість надання на адвокатський запит не копії документа, а дубліката документа, який може бути об'єктом дослідження.

С.А. Крушинський пропонує оформлювати результати опитування захисником особи протоколом, який зробити підставою для заявлення стороною захисту клопотання про проведення допиту цієї особи в суді як свідка захисту [7, с. 301]. Вважаємо реалізацію такої пропозиції створенням додаткових перешкод при виконанні функції захисту.

З метою забезпечення належних умов для сторони захисту на етапі збору доказової інформації науковцями висловлюється думка про необхідність запровадження паралельного адвокатського розслідування в кримінальному провадженні як окремого інституту кримінально-процесуального права, яке полягає в самостійному здійсненні у спеціальній процесуальній формі системи пізнавально-практичних та засвідчувальних дій [10, с. 172].

Також у науці кримінального процесу виникає питання, чи діє принцип змагальності на стадії досудового розслідування. У радянський період вважалося, що засада змагальності діє лише в судових стадіях, а в досудових відбувається неупереджене, повне й усебічне дослідження обставин справи [18, с. 101]. Також, оскільки метою доказування було встановлення об'єктивної істини в кожній кримінальній

справі, на що спрямовували дії усі учасники провадження, то засада змагальності за відсутності сторін як таких не знаходила свого відображення на стадії досудового розслідування. Погоджуємось із М.С. Цуцкірідзе у тому, що значні зміни у реалізації засади змагальності в кримінальному провадженні відбулись лише після 1991 р., набули розвитку під час «малої» судової реформи 2001 р. та у Концепції реформування кримінальної юстиції в Україні. Наразі КПК України на нормативному рівні реалізовує потенціал цієї загальноєвропейської цінності [15, с. 130].

Так, Європейський суд із прав людини визначив змагальність фундаментальним принципом судового розгляду, зокрема в рішенні в справі «Салов проти України» від 06.09.2005 р. [11]. У рішенні Європейського Суду у справі Ф. проти Сполученого Королівства від 16.02.2000 р. встановлено, що органи досудового слідства мають повідомляти стороні захисту всі відомі їм виправдувальні та обвинувальні докази, які стосуються справи (рішення у справі) [2, с. 44–46]. Відповідно можна дійти висновку про поширення засади змагальності й на стадію досудового розслідування.

Суддя КСУ М.А. Маркуш відзначає, що принцип змагальності діє на всіх стадіях кримінального судочинства, зокрема й під час реалізації судом функції судового контролю на стадії досудового слідства [4].

**Висновки.** Отже, в кримінальній процесуальній науці продовжується пошук оптимальної для нашої правової системи моделі забезпечення засади змагальності в кримінальному провадженні. Очевидною є необхідність реального наповнення активних повноважень по збиранню доказової інформації стороною захисту, на що варто спрямувати увагу законодавцю в напрямі зменшення перепон у отриманні захисником доказової інформації. Певний потенціал, вважаємо, має ідея щодо паралельного адвокатського розслідування в кримінальному провадженні.

### Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р.

№ 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.

2. Банчук О.А. Вимоги статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод до процедури здійснення судочинства: підручник. Київ: Леста, 2005. 116 с.

3. Григорчук Є.В. Кримінально-процесуальні функції у світлі оновленого кримінального процесуального законодавства України. *Наука і правоохорона*. 2013. № 3(21). С. 169–174.

4. Кицан Ю.І. Реалізація засади змагальності сторін на стадії досудового розслідування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. Вип. 17(2). С. 119–121.

5. Крикливець Д.Є. Втілення змагальної моделі кримінального судочинства у кримінальному процесуальному кодексі України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3(1). С. 349–353.

6. Крицька І.О. Окремі аспекти реалізації засади змагальності під час формування речових доказів у кримінальному провадженні. *Форум права*. 2016. № 5. С. 89–95.

7. Крушинський С.А. Проблемні аспекти збирання та подання доказів стороною захисту у кримінальному провадженні. *Університетські наукові записки*. 2017. № 3. С. 296–310.

8. Лобойко Л.М. Принцип наукової обґрунтованості побудови сучасного кримінального процесу України. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2016. Вип. 31. С. 40–54.

9. Маркуш М. Феномен змагальності та конституційно-правова модель змагальності у кримінальному процесі України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2016. № 2. С. 63–69.

10. Одинцова І.М. Інститут самостійного адвокатуського розслідування у кримінальному процесі. *Правова позиція*. 2016. № 2. С. 170–175.

11. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Салов проти України» від 6 вересня 2005 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua>

12. Сердюк В.В. Змагальність сторін як засада судочинства в Україні. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 2. С. 85–93.

13. Сизоненко А.С. Забезпечення судом змагальності сторін у кримінальному провадженні.

*Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2017. № 4. С. 237–247. <https://doi.org/10.33766/2524-0323.84.237-245>

14. Хашаева С.В. Состязательный механизм социальной регуляции: моногр. Белгород: Изд-во БГТУ, 2009. 148 с.

15. Цуцкірідзе М.С. Генеза засади змагальності в кримінальній процесуальній діяльності слідчого. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2017. Вип. 47. С. 129–132.

16. Черданцев А.Ф. Толкование советского права (теория и практика). Москва, 1979. 168 с.

17. Шиба І.О. Принцип змагальності за КПК України. *Часопис Академії адвокатури України.* 2013. № 19. С. 1–6.

18. Юрчишин В.М. Функції прокурора у судовому розслідуванні: теорія і практика: дис. ... д-ра юрид. наук. Запоріжжя, 2017. 443 с.

19. Юхно О.О. та ін. Доказування у кримінальному провадженні: курс лекцій. Харків, ХНУВС. 2018. 156 с.

#### References

1. Kryminal'nyj procesual'nyj kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13 kvit. 2012 r. № 4651-VI. *Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy.* 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. St. 88.

2. Banchuk O.A. Vymogy statti 6 Konvencii' pro zahyst prav ljudyny ta osnovnyh svobod do procedury zdijsnennja sudochynstva: pidruchnyk. Kyi'v: Lesta, 2005. 116 s.

3. Grygorchuk Je.V. Kryminal'no-procesual'ni funkcii' u svitli onovlenogo kryminal'nogo procesual'nogo zakonodavstva Ukrainy. *Nauka i pravoohorona.* 2013. № 3(21). S. 169–174.

4. Kysan Ju.I. Realizacija zasady zmagal'nosti storin na stadii' dosudovogo rozsliduvannja. *Naukovyj visnyk Mizhnarodnogo gumanitarnogo universytetu.* 2015. Vyp. 17(2). S. 119–121.

5. Kryklyvec' D.Je. Vtilennja zmagal'noi' modeli kryminal'nogo sudochynstva u kryminal'nomu procesual'nomu kodeksi Ukrainy. *Porivnjal'no-analitychne pravo.* 2013. № 3(1). S. 349–353.

6. Kryc'ka I.O. Okremi aspekty realizacii' zasady zmagal'nosti pid chas formuvannja rechovyh

dokaziv u kryminal'nomu provadzhenni. *Forum prava.* 2016. № 5. S. 89–95.

7. Krushyns'kyj S.A. Problemni aspekty zbyrannja ta podannja dokaziv storonoju zahystu u kryminal'nomu provadzhenni. *Universytets'ki naukovi zapysky.* 2017. № 3. S. 296–310.

8. Lobjko L.M. Pryncyp naukovoї obg'runtovanosti pobudovy suchasnogo kryminal'nogo procesu Ukrainy. *Pytannja borot'by zi zlochynnistju.* 2016. Vyp. 31. S. 40–54.

9. Markush M. Fenomen zmagal'nosti ta konstytucijno-pravova model' zmagal'nosti u kryminal'nomu procesi Ukrainy. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verhovnoi' Rady Ukrainy.* 2016. № 2. S. 63–69.

10. Odyncova I.M. Instytut samostijnogo advokats'kogo rozsliduvannja u kryminal'nomu procesi. *Pravova pozycja.* 2016. № 2. S. 170–175.

11. Rishennja Jevropejs'kogo sudu z prav ljudyny v spravi «Salov proty Ukrainy» vid 6 veresnja 2005 r. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua>

12. Serdjuk V.V. Zmagal'nist' storin jak zasada sudochynstva v Ukraini. *Chasopys civil'nogo i kryminal'nogo sudochynstva.* 2016. № 2. S. 85–93.

13. Syzonenko A.S. Zabezpechennja sudom zmagal'nosti storin u kryminal'nomu provadzhenni. *Naukovyj visnyk Nacional'noi' akademii' vnutrishnih sprav.* 2017. № 4. S. 237–247.

14. Hashaeva S.V. Sostjazatel'nyj mehanyzm social'noj reguljacyu: monogr. Belgorod: Yzd-vo BGTU, 2009. 148 s.

15. Cuckiridze M.S. Geneza zasady zmagal'nosti v kryminal'nyj procesual'nyj dijalti slidchogo. *Naukovyj visnyk Uzhgorod'skogo nacional'nogo universytetu.* 2017. Vyp. 47. S. 129–132.

16. Cherdancev A.F. Tolkovanie sovetskogo prava (teorija i praktika). Moskva, 1979. 168 s.

17. Shyba I.O. Pryncyp zmagal'nosti za KPK Ukrainy. *Chasopys Akademii' advokatury Ukrainy.* 2013. № 19. S. 1–6.

18. Jurchyshyn V.M. Funkcii' prokurora u dosudovomu rozsliduvanni: teorija i praktyka: dys. ... dokt. juryd. nauk. Zaporizhzhja, 2017. 443 s.

19. Juhn O.O. ta in. Dokazuvannja u kryminal'nomu provadzhenni: kurs lekcij. Harkiv, HNUVS. 2018. 156 s.

**PROVISION OF THE PRINCIPLE OF COMPETITIVENESS  
IN THE CRIMINAL PROCESS OF UKRAINE**

National Aviation University  
Kosmonavta Komarova Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine  
E-mail: arybikova@ukr.net

**Objective:** to investigate the specific problems that occur when securing the principle of competitiveness in the criminal process of Ukraine and to identify ways to solve them. **Research methodology:** in the work the dialectical method of cognition, general scientific and special methods was used. **Findings:** proposals were developed to interpret the grounds of competitiveness based on a dichotomy in prosecutor activity. **Discussion:** finding ways to improve the criminal procedural legislation in terms of ensuring a competitive basis.

The principle of competitiveness and equality of the parties in the collection and presentation of evidence still includes elements of the declaration, since despite the advantages of protection laid down in the CPC concept of Ukraine, the prosecution party is in fact more empowered to form an evidence base. Accordingly, scientific reflection on the disproportion in the provision of evidence by the parties is needed.

In Art. 129 of the Constitution of Ukraine stipulates that one of the main principles of the judiciary is the competitiveness of the parties, which is the freedom to give evidence and prove their conviction. Thus, Art. 22 of the CPC of Ukraine states that criminal proceedings are conducted on the basis of a competitive process, which involves the independent prosecution of the prosecution party and the party protecting their legal positions, rights, freedoms and legitimate interests by the means provided by this Code. The experience of social management points to the competitive relationships used for social regulation and social control to take into account their potential, in particular in the judiciary. In order to ensure proper conditions for the defense party at the stage of gathering evidential information, scientists have expressed the need to launch a parallel lawyer investigation in criminal proceedings as a separate institute of criminal procedural law, which consists in the independent implementation in the special procedural form of the system of practice of the system.

Thus, in criminal procedural science, the search for the optimal model for ensuring the basis of competitiveness in criminal proceedings is continuing for our legal system. It is obvious that there is a need for the active protection of the collecting of evidentiary information by the defense party, which should be directed to the legislator in the direction of reducing the obstacles in obtaining the protector's evidentiary information. We believe that the idea of a parallel criminal investigation in criminal proceedings has some potential.

**Keywords:** basis; competitiveness; prosecution; defense; court; justice; pre-trial investigation; trial.